

УДК 332.3

Кахнич П. Ф., к.т.н., доцент, Бучинська Л. В., здобувач

(Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ ІЗРАЇЛЮ

У статті узагальнюється досвід створення та розвитку в Ізраїлі декількох типів аграрних землекористувань та звертається увага на особливості їх формування.

Ключові слова: Ізраїль, сільське господарство, аграрні землекористування.

Сільське господарство в Ізраїлі представляє собою високорозвинену галузь народного господарства: Ізраїль є великим експортером свіжих продуктів і світовим лідером в області сільськогосподарських технологій незважаючи на те, що географія Ізраїлю є далеко не оптимальною для ведення сільського господарства. Більше половини площі Ізраїлю припадає на пустелі, а клімат і нестача води не сприяють веденню господарства. Тільки 20% землі в природних умовах придатна для ведення сільського господарства [1]. На сьогоднішній день сільськогосподарська продукція становить 2,5% ВВП і 3,6% від експорту [2]. Тільки 3,7% робочої сили Ізраїлю зайнято в сільському господарстві, при цьому Ізраїль на 95% забезпечує власні потреби, імпортуючи тільки зерно, олійні культури, м'ясо, каву, какао і цукор [2]. Сучасне сільське господарство почалося наприкінці дев'ятнадцятого століття, коли перші єврейські переселенці почали прибувати з країн, де їм було заборонено займатися сільським господарством і купувати землю [3]. Вони зайнялися очищенням полів, будівництвом терас, осушенням боліт, відновленням лісів, протидією ерозії ґрунту, і зрошенням солоних земель [2]. Після проголошення незалежності в 1948 році, кількість оброблюваних земель збільшилася з 1650 км² до 4300 км², а кількість сільськогосподарських поселень збільшилося з 400 до 725. Виробництво сільськогосподарської продукції збільшилося в 16 разів, утричі порівняно з ростом населення [2].

Головною проблемою була вода. Дощі в Ізраїлі йдуть тільки взимку, з вересня по квітень, розподіляючись нерівномірно по території країни, від 70 см на півночі до 2 см на півдні [2]. Річні поновлювані

запаси води складають приблизно 160 000 000 м³, з них близько 75% йде на потреби сільського господарства [2]. Велика частина запасів прісної води в Ізраїлі надходить від Всеізраїльського водопроводу, мережу насосних станцій, сховищ, каналів і водопроводів, завданням якого є направляти воду з півночі на південь [2].

В даний час Ізраїль входить до групи малих країн з високорозвинутою економікою, що володіє явними ознаками постіндустріального типу і глибоко залученої в світовий господарський обмін. Хоча Ізраїль так і не став аграрною країною, сільському господарству протягом декількох десятиліть приділялася особлива місце в стратегії господарського розвитку. Лише стрімке формування в країні постіндустріальної економіки в останні два десятиліття позбавило аграрну сферу особливої пріоритетності.

Як і для інших економічно розвинених країн, для Ізраїлю характерно поступове скорочення питомої ваги матеріального виробництва в структурі внутрішнього продукту і зайнятості. Частки сільського господарства у ВВП та загальної зайнятості населення знизилися в Ізраїлі в 1960- 2010 рр., Відповідно, з 12,3% до 1,6% і з 17,3% до 2,3%. Значно зменшилася абсолютна чисельність зайнятих в сільському господарстві - з 121,4 тис. в 1960 р до 49,6 тис. в 2010 р. Падіння питомої ваги аграрного сектору, водночас, супроводжувалося значним зростанням виробництва сільськогосподарської продукції, інтенсифікацією виробництва, поглибленням його експортної спеціалізації. Індекс виробництва чистого внутрішнього галузевого продукту збільшився за вказаний період в 9,2 рази. Вартість виробленої аграрної продукції склала в 2010 р. майже 2 млрд дол., а експорт – близько 800 млн. За міжнародними стандартами сільське господарство вважається високотоварним, якщо один зайнятий в ньому в змозі прогодувати від 30 до 50 осіб. В Ізраїлі це співвідношення зросло з 1:18 в 1960 р до 1:82 в 2010 г.

Ізраїльський варіант вирішення аграрного питання дозволив вирішити проблему продовольчої безпеки країни: вже з середини 70-х років понад 90% продовольчих потреб країни задовольнялося за рахунок власного виробництва, а експорт сільськогосподарської продукції дозволяв фінансувати основну частину імпорту продуктів харчування. В цьому відношенні Ізраїль позитивно відрізняється від сусідніх близькосхідних і північно африканських країн, які, володіючи подібними з ізраїльськими або навіть кращими природно-кліматичними умовами, відчувають гострий дефіцит продовольства і, щоб прогодувати своє населення, змушені покладатися на зарубіжних постачальників.

Серед факторів динамічного розвитку цієї галузі ізраїльської економіки ключове значення мав особливий шлях вирішення земельного

питання, за провідної, системоутворюючої ролі держави в становленні аграрного сектору, заснованого на різних типах кооперативних об'єднань. Сучасне сільське господарство Ізраїлю являє собою своєрідний гібрид приватних і кооперативних господарств, з переважанням останніх. Вони здійснюють свою діяльність на основі земельної оренди, оскільки близько 95% земельного фонду країни знаходиться у власності держави, яка не займається виробничою діяльністю в даній галузі. Особливість вибору ізраїльської аграрної моделі полягала в сильному впливі релігії і соціалістичної ідеології, і в значно меншому ступені – західних економічних вчень.

Кооперативні господарства трьох типів – кібуци ("комунальні господарства"), мошави овдїм ("робочі поселення") і мошави шітуфі ("колективні поселення"), а також індивідуальні фермерські господарства утворюють багатоукладну аграрну економіку. Ізраїльські органи статистики при проведенні сільськогосподарських переписів зазвичай об'єднують кібуци і мошави-шітуфі в одну групу ("колективні сільськогосподарські поселення"), а індивідуальні фермерські господарства ділять за національною ознакою і виділяють єврейські та арабські ферми. За даними останнього сільськогосподарського перепису, в серпні 1997 року функціонувало 25447 ферм і господарств різного типу (у порівнянні з 32 000 в 1981 г.), в тому числі 320 колективних поселень, 15546 господарств (55% з них – сімейних) у вигляді кооперативних поселень ("мошави овдїм"), 3758 приватних єврейських і 5816 сімейних арабських ферм. 40,5% оброблюваної землі перебувало в користуванні кібуців, 4,0% – у користуванні мошавів шітуфі, 29,3% – мошавів овдїм, 9,9% – у єврейських ферм, 16,3% – у арабських ферм [2]. Кібуци і мошави овдїм домінують в ізраїльському сільському господарстві, на їх частку припадає близько 80% виробленої в країні аграрної продукції. Вони обробляють 70% орної землі, володіють 75% основних сільськогосподарських виробничих фондів.

Спеціалізація господарств визначалася розмірами угідь, ґрунтовими і кліматичними умовами. В кібуцах, які володіли великими земельними ділянками, трудомісткі види діяльності замінялися високо механізованими операціями і найбільший розвиток отримали рільництво (злакові і технічні культури), молочне і м'ясне тваринництво. На менших за розміром земельних ділянках, орендованих мошавами, переважають вирощування трудомістких культур (цитрусові, овочі, баштанні), молочне тваринництво, а в гірських районах, де існує дефіцит придатних для обробки площ, – птахівництво. Спеціалізація приватних фермерських господарств, що склалася ще на початку ХХ ст., не за-

знала істотних змін. Вони як і раніше зайняті у виноградарстві та садівництві і на 2/3 забезпечують національне виробництво винограду, яблук і груш.

Особливість кібуців (комун) полягає в тому, що вони організовані на принципах не тільки спільної праці та колективної власності, а й колективного споживання. Вступник у кібуц передає всі свої грошові заощадження або капітал у формі засобів виробництва в загальний фонд, а комуна, згідно зі статутом, бере на себе турботи про задоволення потреб своїх членів і несе повну відповідальність за них і за їхніх дітей. Майно кібуцу належить всьому колективу і не підлягає розділу так само, як і прибутки, отримані від використання цього майна і спільної праці. Прибутки не розподіляються серед працівників ні в грошовій, ні в натуральній формі. Натомість кібуц задовольняє потреби своїх членів в їжі, одязі, житлі, освіті, в тому числі вищій. Не володіючи особою власністю і майном, член комуни забезпечений до кінця своїх днів усім необхідним на пристойному рівні, часто на більш високому, ніж у городян. Єдиний план не став центральною ідеєю в кібуцах. Планування в них ведеться на рівні окремих господарств і схоже з звичайним внутрішньо фірмовим плануванням в приватному бізнесі.

На відміну від аграрних господарств Західної Європи та Північної Америки трансформація кібуців відбувалася не у вигляді концентрації виробництва і відтоку робочої сили в міста, а шляхом їх перетворення з аграрних в аграрно-індустріальні, а в 80-ті роки – в індустріально-аграрні господарства. Хоча комунальним поселенням не вдалося уникнути диференціації за рівнем економічного розвитку (1/4 частина "передових" кібуців виробляють 45% усієї виробленої в цьому секторі сільськогосподарської продукції), це практично не позначилося на їх загальній чисельності. Будучи господарськими одиницями з дуже високим рівнем усупільнення виробництва і споживання, кібуци, проте, будують свої економічні відносини з зовнішнім світом за законами ринкової економіки. Водночас важливим регулятором їх господарського життя є розвинена система кооперативних об'єднань, яка служить своєрідним мостом між кібуцом і рештою виробників. Кібуци (як і інші ізраїльські кооперативи) спираються на широку мережу споживчих, переробних, збутових та інших кооперативних об'єднань. При цьому закупівельно-постачальні кооперативи не тільки постачають кібуцам техніку, корми та добрива, але займаються зберіганням, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції.

Перевага змішаної економіки – в збалансованості її складових і одночасно в конкуренції між ними. Конкурують з кібуці виниклі майже

одночасно з ними кооперативи – мошави і мошави-шітуфі. На відміну від кібуца в мошаві-шітуфі кожна сім'я веде своє домашнє господарство окремо і щомісяця отримує гроші на придбання продуктів, одягу і предметів домашнього ужитку. Розмір видаваної суми визначається виключно числом членів сім'ї. Баланс особистої ініціативи і спільної економічної діяльності досягається на основі переважно індивідуального господарювання і кооперації із суміжними галузями економіки. Дана кооперативна модель, вільна від притаманних кібуцам ідеологічних заборон, є більш гнучкою, більш відповідає принципам ринкової економіки, хоча, порівняно, наприклад, з західноєвропейськими кооперативами, схильна до більш значного впливу позаринкових факторів.

Специфіка мошавів полягає в тому, що більшість з них не створили власних збутових, постачальницьких і обслуговуючих об'єднань. За сучасним економічним мірками такі кооперативи, проте, занадто малі для ефективної організації виробництва та послуг, успішних дій на ринку сільськогосподарської продукції. Тому виникли кооперативні консорціуми (на регіональному та загальнонаціональному рівні), що представляють собою форму виробничої, збутової, фінансової та іншої "кооперації кооперативів". Одним з найважливіших напрямків кооперативної діяльності є фінансове посередництво [3].

Орієнтація на зарубіжні ринки збуту сприяла розвитку в Ізраїлі великих спеціалізованих ферм, що користуються пільговими державними кредитами і використовують сезонних найманих працівників. Але дві третини ферм, що входять в мошави, мають в середньому всього по 3 гектари оброблюваної землі. Для ведення рентабельного господарства на таких площах необхідно їх інтенсивне використання із застосуванням обмеженого набору високоприбуткових культур, що створює в умовах відносно вузького ізраїльського ринку та нестабільності зовнішніх ринків проблему збуту, яка важко вирішується. У той же час і процес концентрації виробництва в Ізраїлі утруднений. За статутом мошаву забороняється концентрація землі в руках одного землевласника. Положення ускладнювала досі й громіздка орендна система [4]. Якщо мошав сам орендує землю у держави, то його члени є суборендарями (так званий "тристоронній контракт"). В інших випадках первинним орендарем є Єврейське агентство, яке укладає контракти на суборенду з мошавом, а ті, в свою чергу, – з фермерами ("чотиристоронній контракт"). Але саме незavidне становище у тих мошавів, які використовують не оренду або суборенду, а мають лише "дозвіл" на обробку землі і, в свою чергу, надають "дозволу" своїм фермерам.

Основний напрямок подальшого розвитку – створення кооперації західного зразка шляхом об'єднання спеціалізованих ферм в багатодільові кооперативи або їх участь відразу в декількох асоціаціях певного профілю.

Приватні ферми представляють собою найменший за розміром оброблюваних площ і чисельності зайнятих, але вельми стійкий аграрний уклад. Між єврейської і арабської частинами цього укладу спостерігаються суттєві відмінності. Єврейське приватне сільськогосподарське поселення (мошаву) – історично перший тип нових єврейських поселень, що склався на території Палестини ще наприкінці XIX століття. Їх мешканці є власниками земельних ділянок, оброблюваних ними на індивідуальних засадах. Кошти, необхідні для придбання земель, надходили від філантропів, в першу чергу від барона Е.Ротшільда. Останній став ініціатором копіювання галузевої структури, що сформувалася у французів-колоністів в Алжирі (виноградарство, садівництво, вирощування цитрусових). Примітно, що вузька спеціалізація ферм збереглася згодом саме в приватних господарствах, а кооперативи перейшли до багатогалузевої структури виробництва [5, 6]. Протягом багатьох років приватні сільськогосподарські ферми були своєрідними острівцями вільного ринкового господарства, а їх власники тяжіли до опозиційних (по відношенню до соціал-демократів) політичних сил, які виступали за лібералізацію ізраїльської економіки. У господарській сфері це проявлялося у відстоюванні вимог про використання дешевої арабської робочої сили – всупереч курсу соціал-демократичних партій на використання єврейських найманих працівників в єврейському сільському господарстві. Незважаючи на численні кризи і невдачі, більшість сільських поселень типу мошаву з часом створили високоспеціалізовані рентабельні господарства. Сукупний дохід приватного фермера в єврейському секторі склав в 1997 р. в середньому 310 тис. шекелів, що на 22% перевищувало аналогічний показник для середньостатистичного власника ферми, яка входить в мошав овдім.

Нижчу ступінь соціальної структури ізраїльського села займають господарства арабських фермерів. Живучи в Ізраїлі араби в основному ведуть сільське господарство все ще напів традиційними методами, оскільки позбавлені можливості широко застосовувати сучасну сільськогосподарську техніку та досягнення агрономічної науки. Хоча деякі господарства виробляють товарну продукцію, за жодним показником їх неможливо зіставити з єврейським сектором. В арабських селах проводиться первинна переробка аграрної продукції, але масштаби цього виду виробництва невеликі. У 1997 р сукупний дохід у розраху-

нку на одну ферму склав лише 19,3% від доходу єврейської приватної ферми і 23,6% – ферми в складі мошав овдім.

Процес інтеграції суб'єктів господарювання не обійшла стороною і приватний сектор. Фермери мають свої асоціації, які створюють невеликі агропромислові підприємства з доставки, складування, первинної обробки сільськогосподарської продукції. Такі підприємства мають, як правило, форму акціонерних товариств.

Досвід Ізраїлю показує, що багатокладність може складати основу високоефективного сільського господарства лише в умовах ринкової економіки, що не виключає можливості і необхідності активної участі держави у створенні сприятливих стартових умов для різних укладів, формуванні механізму захисту національного виробника від кон'юнктурних коливань. Домінування державного землеволодіння аж ніяк не рівнозначно безперспективним шляхам розвитку аграрного сектора [7]. Як і в більшості інших західних країн, в Ізраїлі власність на землю та інші засоби виробництва не є визначальним фактором господарювання. Однак, з іншого боку, щедра і не завжди обгрунтована державна підтримка ізраїльських сільських кооперативів розбалансувала їх фінансову систему. Неіндексованість значної частини державних кредитів аж до середини 80-х років дозволяла керівництву сільськогосподарських об'єднань використовувати значні кошти в сумнівних фінансових і промислових проектах. Неформальні зв'язки фермерів з місцевими кооперативними органами, розподільчі державні та приватні кредити, нерідко служили і служать причиною прийняття далеко не оптимальних рішень.

1. Власть и политика в Государстве Израиль Экономика и политика. – Тель-Авив, 1998. – С. 31. 2. Survey of Agriculture, Initial Findings, Jerusalem, Aug. 31, 1997. 3. Zusman P. Individual Behavior and Social Choice in Cooperative Settlement. The Theory and Practice of the Israeli Moshaw. Jerusalem, 1988. – С. 15. 4. Bank of Israel Annual Report 1998. – Jerusalem, 1999. – С. 61. 5. Israel Yearbook and Almanac 2001. – TelAviv, 2001. – С. 45. 6. Bank of Israel Annual Report 1998. С. 61. 7. The Encyclopedia of the Arab-Israeli Conflict / Spencer C. Tucker. — ABC-CLIO, 2008. — P. 36–39. 8. Noon, Adriana International Trade Of Flowers Is Truly Global. Artipot (October 25, 2011).

Рецензент: к.т.н., доцент Корнілов Л. В. (НУВГП)

Kachnih P. F., Candidate of Engineering, Associate Professor,
Buhunsk L. V., Applicant (National University of Water
Management and Nature Resources Use, Rivne)

TRENDS OF AGRICULTURAL LAND USE ISRAEL

This article summarizes the experience of creation and development in Israel of several types of agricultural land use, and draws attention to the peculiarities and their formation.

Keywords: Israel, agriculture, land use.

Кахнич П. Ф., к.т.н., доцент, Бучинская Л. В., соискатель
(Национальный университет водного хозяйства и природопользования,
г. Ровно)

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРАРНЫХ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЙ ИЗРАИЛЯ

В статье обобщается опыт создания и развития в Израиле нескольких типов аграрных землепользований и обращается внимание на особенности их формирования.

Ключевые слова: Израиль, сельское хозяйство, аграрные землепользования.
